

Citation:

Lewaszkiwicz, T. (2020). Hasła z gwiazdkami w *Słowniku prasłowiańskim* (1974–2001) pod redakcją Franciszka Sławskiego. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 55, Article 2015. <https://doi.org/10.11649/sfps.2015>

Tadeusz Lewaszkiwicz
(Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu)

Hasła z gwiazdkami w *Słowniku prasłowiańskim* (1974–2001) pod redakcją Franciszka Sławskiego*

1. Uwagi wstępne

O historii prac nad *Słownikiem prasłowiańskim* (Sławski, 1974–2001; dalej SP)¹, o pojmowaniu realnej wspólnoty prasłowiańskiej, zasadach redakcyjnych, „plusach i minusach pracy” pisał Franciszek Sławski, redaktor naukowy SP, we *Wstępie* do dzieła (1/5–11). Na początku Autor wzmiankował, że do pracy nad SP przystąpiono w roku 1954 z inicjatywy Tadeusza Lehra-Spławińskiego. Sądzę, że wspomniany uczoney zastanawiał się nad koncepcją przyszłego SP już w okresie pracy nad *Trzaski, Everta i Michalskiego słownikiem języka pol-*

---

* Artykuł był przedstawiony na sesji poświęconej pamięci prof. Elżbiety Kędelskiej „Przeszłość w leksyce polskiej i łacińskiej. In memoriam Elżbietae Kędelska”, która odbyła się w Poznaniu 11 kwietnia 2019 roku.

¹ W dalszej części tekstu odniesienia do konkretnych stron *Słownika prasłowiańskiego* informują najpierw o numerze tomu, następnie – po ukośniku – o numerze strony (numerach stron): 1/5–11 = t. 1, ss. 5–11; 6/160 = t. 6, s. 160.

skiego (Lehr-Spławiński, 1938–1939), w którym zamieszczono przy hasłach rodzimego pochodzenia etymologiczne odpowiedniki słowiańskie, jak również (w uzasadnionych wypadkach) rekonstruowano prasłowiańskie hasła wyrazowe (Lewaszkiewicz, 2020).

Podstawowe problemy dotyczące rekonstrukcji słownictwa prasłowiańskiego omówiono w publikacjach z lat 1958–1973 (Gołąb, 1961; Gołąb & Polański, 1960; Lehr-Spławiński & Sławski, 1958; Polański, 1962; Sławski, 1962, 1973a, 1973b). W roku 1961 ukazał się zeszyt próbny SP, w którym zamieszczono około 100 haseł. W roku 1974 opracowano wstępnie hasła na literę T oraz przygotowano do druku materiał na litery A–Č.

Szczególnie ważna we *Wstępie* jest jego część II, *Zakres*:

3. Zadaniem naszym jest rekonstrukcja zasobu słownikowego prasłowiańskiego z okresu bezpośrednio poprzedzającego najstarsze dane historyczne, a więc w przybliżeniu z wieków VII–VIII naszej ery. Na początku pracy wytknęliśmy sobie za cel rekonstrukcję stanu z końcowej doby faktycznej, realnej wspólnoty prasłowiańskiej, a więc z IV–V wieku n.e. Badania ostatniego dziesięciolecia wykazały jednak doniosłą rolę wieków VII–VIII w definitywnym ukształtowaniu zarówno wokalizmu, jak i konsonantyzmu prajęzyka słowiańskiego. Także i wiele rozpowszechnionych po całej Słowiańszczyźnie wyrazów obcych pochodzi z tego właśnie okresu (choćby np. *korl’b*). Przyjęcie tej epoki jako punktu wyjścia pozwala również na ściśle nawiązanie rekonstruowanych prapostaci do realnie zaświadczonego stanu najdawniej zapisanych języków słowiańskich (1/6).

W ciągu 27 lat (1974–2001) ukazało się 8 tomów dzieła na litery A–G; od 2001 roku nie wydano drukiem nawet jednego tomu SP, jednak wkrótce ukazą się kolejne tomy. Trwa dyskusja nad koncepcją kontynuowania dzieła. Bierze się pod uwagę m.in. rezygnację z opracowania wielu haseł prefiksalnych.

Dotychczas wydane tomy SP cechuje niezwykła dokładność badawcza – ogromny materiał leksykalny z historii wszystkich języków słowiańskich, z dialektów i zasobów onomastycznych tych języków, wnikliwe analizy porównawcze leksyki słowiańskiej (oparte na bogatej literaturze przedmiotu), szerokie uwzględnianie tła indoeuropejskiego, ostrożność w ustalaniu prasłowiańskości słownictwa. Wspomnianymi cechami warsztatu badawczego SP różni się np. od słownika etymologicznego języków słowiańskich pod red. Olega N. Trubaczowa (Trubachev, 1974–2018; dalej: ESSM), w którym ilustracja materiałowa haseł jest zwykle skromniejsza, jak również nierzadko ustala się prasłowiańskość wyrazów na podstawie niedostatecznych dowodów. Gdy chodzi o materiał górnołużycki, zauważyłem zbyt częste powoływanie się na Pfula (Pful, 1866),

który zawiera wiele dziewiętnastowiecznych neologizmów rodzimych i wiele zapożyczeń słowiańskich, głównie bohemizmów.

Różnice w koncepcji badawczej między SP a ESSM to jedna z przyczyn tego, że dzieło leksykografów moskiewskich wkrótce będzie kompletne, SP zaś zatrzymał się na literze G.

Są też inne przyczyny opóźnień w wydawaniu słownika. Członkowie zespołu SP oddawali artykuły hasłowe (reprezentujące wysoki poziom naukowy), ale na ich podstawie nie mogli naukowo awansować. Wobec tego niektórzy z nich pisali książki na stopień naukowy, co wzbogacało niewątpliwie polską slawistykę językoznawczą, ale spowalniało prace nad SP.

Jak się jednak wydaje, ważniejszą przyczyną opóźnień w realizacji projektu były dodatkowe zobowiązania F. Sławskiego, redaktora naukowego SP. Uczony do roku 1981 włącznie zajmował się jednocześnie *Słownikiem etymologicznym języka polskiego* (Sławski, 1952–1982), którego zeszyt 25 (*Łuża – Łżywy*) opublikował w następnym roku. Nad etymologią wyrazów polskich pracował również później, chociaż znacznie mniej intensywnie niż wcześniej. W druku ukazały się artykuły, które dotyczą tylko kilkunastu polskich haseł²: *Pochodzenie wyrazu szlachta* (1982); *Polskie potęga, potężny* (1992); *Staropolskie, dziś dial. gana* (1993); *Nad szóstym tomem Słownika etymologicznego języka polskiego* (1996); *Psł. mǫzŋŋoti, pol. marznąć, stpol. też marznieć* (1997); *Matka, mać, macica, macierz, maciora, mama [...]* (1998); *Polska a czeska nazwa sumienia* (2000); *Miły, miłość* (2000); *Prasłowiańskie *nagъ, polskie nagi [...]* (2001). Z pewnością wiele czasu zajęło F. Sławskiemu przygotowanie obszernego tekstu (prawie 100 stron druku) *Języki słowiańskie* (Bednarczuk, 1988, ss. 907–1005). W dużym stopniu do opóźnień druku SP przyczyniła się akrybia redaktorska uczonego, który bardzo dokładnie studiował artykuły hasłowe swoich współpracowników, wprowadzając do nich dosyć często poprawki i uzupełnienia. Wydaje się, że niekiedy redaktor SP zbyt długo przetrzymywał artykuły hasłowe innych autorów. Nie można też pominąć milczeniem faktu, że prof. F. Sławski przez wiele lat opiekował się ciężko chorą żoną.

Zarówno SP, jak i ESSM zaczęły się ukazywać w 1974 roku. Wobec tego w pierwszym tomie SP brak odwołań do ESSM. Pojawiają się one dopiero od tomu drugiego. Z pewnością w trzech tomach (tj. w t. 2, 3 i 4) autorzy SP wielokrotnie polemizują z ESSM, ale aby ustalić liczbę polemicznych spostrzeżeń,

---

² Bibliografię prac F. Sławskiego opublikował W. Sędzik (Rusek i in., 2002, ss. 37–58).

należałoby przejrzeć wszystkie hasła zamieszczone we wspomnianych tomach. Tego typu uwagi nie są przedmiotem artykułu.

Dopiero do t. 5 wprowadzono hasła z gwiazdkami, które ESSM i znacznie rzadziej inne opracowania naukowe uznają za prasłowiańskie, autorzy zaś SP (głównie F. Sławski) traktują jako rekonstrukcje błędne lub mało prawdopodobne. Oprócz tego w t. 5–8 znajdują się inne uwagi polemiczne w stosunku do ESSM, ale nie dotyczą one zrekonstruowanych postaci wyrazów prasłowiańskich.

Wydaje się, że w t. 2–4 autorzy SP po prostu pomijali hasła „prasłowiańskie” ESSM, jeśli kwestionowali ich prasłowiański charakter, od t. 5 zaś podejmowali polemikę, wprowadzając do swojego słownika hasła z gwiazdkami³. Sądzę, że polemika z ESSM w pewnym stopniu przyczyniła się także do opóźnień w przygotowaniu do druku następnych tomów słownika, zwłaszcza że „wątpliwymi” hasłami prasłowiańskimi zajmował się przede wszystkim redaktor naukowy SP.

2. Charakterystyka i ocena haseł z gwiazdkami w SP

Postanowiłem zwięźle scharakteryzować i ocenić rozważania slawistów w obrębie haseł z gwiazdkami w SP, ponieważ zawierają one wiele spostrzeżeń ważnych w metodologii slawistycznych badań etymologicznych.

W t. 5–8 SP znajduje się 116 artykułów hasłowych oznaczonych gwiazdkami⁴. Językoznawcy wprowadzili 109 haseł tworzących typowe artykuły hasłowe. Aż 87 (79,8% spośród 109 haseł z gwiazdkami) zredagował F. Sławski (F. S.), który oprócz tego był współautorem 7 innych tego typu artykułów hasłowych: 2 razy z Marią Wojtyłą-Świerzowską (M. Ś.), 2 razy z Bogumiłem Ostrowskim (B. O.), 1 raz z Wiesławem Borysiem (W. B.), 1 raz z Krystyną Herej-Szymańską (K. H.) i 1 raz z Mariolą Jakubowicz (M. J.). Samodzielnie hasła z gwiazdkami przygotowali do druku: Tadeusz Szymański (T. Sz.) 7 razy, Władysław Sędzik (W. S.) 5 razy, B. Ostrowski (B. O.) 2 razy i M. Jakubowicz 1 raz. Spośród pozostałych 7 haseł (109 + 7 = 116) z gwiazdkami (bez inicjałów autorów) w sześciu wypadkach ujęto lakoniczne informacje o ESSM i odesłano

---

³ W t. 5 haseł z gwiazdkami było zaledwie 7, ale od t. 6 zamieszczono ich znacznie więcej.

⁴ Do powyższej statystyki nie włączam 9 haseł z gwiazdkami, które jedynie odsyłają do wariantów fonetycznych i morfologicznych haseł, np. *gamul'a zob. *gamula 7/44; *goluša zob. *goluš 8/58; *golvobol'a zob. *golvobol 8/66; *gręnoŋti zob. *grędnōti 8/203.

do haseł bez gwiazdek, gdzie znajdują się dłuższe uwagi krytyczne o ESSM, zaś jeden raz zamieszczono krytykę pewnego poglądu funkcjonującego w językoznawstwie słowiańskim.

Na 116 haseł oznaczonych w SP gwiazdką 109 dotyczy krytyki rekonstrukcji prasłowiańskich i innych przejawów etymologizowania w ESSM, a 7 – krytyki innych kompendiów i autorów. Omówienie materiału rozpocznę od znacznie mniejszej grupy 7 haseł z gwiazdkami, w której 1 raz wymieniony jest ESSM (Trubachev, 1974–2018, t. 6, s. 50) obok innych słowników etymologicznych: Machka (Machek, 1968, s. 218) i Bezlaja (Bezlaj, 1976, s. 220). W tym wypadku chodzi o hasło ***ѣсѣ** 6/160 ‘silne światło, jasność’. Wniosek T. Szymańskiego (autora hasła): „Historia wyrazu, jego nieludowy zasadniczo charakter, wyraźnie wskazują na sekundarny, niezależny w poszczególnych językach słów. derywat wsteczny od *ěsnъ* [...]” (6/160).

Dwukrotnie SP krytykuje Rainera Eckerta (***ěsna** 6/144–145, ***ěsn’a 1.** 6/151). Zacytuję hasło ***ěsn’a**:

***ěsn’a 1.** ‘jedzenie, pokarm’. Rekonstruowane przez Eckerta ZS XIX 503, Balto-slav. etn. 1980, 76 (< *ěd-sn-ja) na podstawie niepewnego stczes. XIV w. *jěsně* (?) ‘jakaś potrawa’(Gebauer Sl.), popierane równie niepewnym sch. *jěsna* ‘jedzenie, pokarm’ (notowanym przez Preobrażenskigo ES vyp. posl., s. 123, nie znanym jednak ani RJAZ, ani RŠAN, ani Skokowi ER), porównywane z lit. *ėsenā* : *ėsenā* ‘jedzenie, pokarm, pokarm dla bydła’. O suf. *-sna* p. I 116.

F. S.

SP kwestionuje prasłowiańskość hasła ***ęčьмє** *ęčьmene* 6/88 – zob. *ęčьмыкѣ* : *ęчьмѣкѣ* 6/92–93 (6/93: „Od *ęчьмы*, budowa jak w *кamyкѣ* od *кamy*, *полмыкѣ* od *полмы*, o funkcji *-кѣ* zob. I 89. O paralelnej formacji na *-ę -ene* i derywatach z suf. *-кѣ* zob. Boryś ZbFL XXIII/2, 37 nn.”).

Uwaga krytyczna dotycząca stanowiska Ericha Bernekera (Berneker, 1908–1913) (6/94):

***ęдѣ**. Błędna rekonstrukcja Bernekera SEW I 268 (tu też nieściśle objaśnienie znaczenia i funkcji), p. *јодѣ* i ESSB II 293–4, Sławski SE I 577.

F. S.

W artykule hasłowym ***glěbiti** (7/98–99) K. Herej-Szymańska i F. Sławski wypowiadają się krytycznie o niewiarygodnym materiale kilku słowników, co nie gwarantuje pewności w poprawnej rekonstrukcji postaci prasłowiańskiej.

W SP znajduje się również hasło ***gorъ** 8/124 – zob. **u-gorъ**. Nie wiadomo, jakiej publikacji dotyczy krytyka rekonstrukcji ***gorъ**, ponieważ brak dotychczas hasła **u-gorъ** w SP.

Najważniejsze (109) są z pewnością artykuły hasłowe z krytycznymi ocenami dotyczącymi ESSM. Warto dodać, że bardzo rzadko autorzy ESSM swoje ustalenia haseł prasłowiańskich opatrywali znakiem zapytania (np. ***glimati** 7/103, ***golъ** 8/43, ***grіѣ** 2. 8/215), co dowodzi, że pozostałe decyzje interpretacyjne potraktowali jako pewne lub bardzo prawdopodobne.

Skoro w czterech tomach SP (D–G, tj. DRĚGATI – GYŽA) jest ponad 100 artykułów hasłowych krytykujących ustalenia naukowe ESSM, to w całym słowniku (gdyby ukazały się następne tomy na litery opracowane w ESSM) takich artykułów hasłowych byłoby przynajmniej pół tysiąca⁵.

Nie będę szczegółowo oceniał analiz etymologicznych autorów SP. Nie czuję się zresztą kompetentny do wykonania takiej pracy; do weryfikacji krytycznych zastrzeżeń SP konieczny byłby raczej zespół badawczy. Występuje jedynie w roli historyka językoznawstwa słowiańskiego, którego zadaniem będzie ogólna charakterystyka zaprezentowanych przez autorów SP (zwłaszcza F. Sławskiego) typów zastrzeżeń i dyskwalifikacji metodologicznych ustaleń ESSM, jak również ostrożna próba ustosunkowania się do poglądów naukowych krytyków ESSM.

O stosunku SP (zwłaszcza F. Sławskiego) do rekonstrukcji wyrazów prasłowiańskich i analiz etymologicznych ESSM świadczą jednoznaczne sformułowania⁶, np.:

Nie widać podstaw. Wyraz utworzony na gruncie bułg.: [...] (5/17–18);

Prasłowiańskość nieprawdopodobna (5/33);

Brak dostatecznych podstaw do rekonstrukcji (6/138);

Prasłowiańskość obu postaci wykluczona (6/157);

Nie ma żadnych podstaw do rekonstrukcji psł. [...] (6/161);

Prasłowiańskość wyrazu, [...] – nieprawdopodobna (7/43);

Nie widać podstaw do dopatrywania się [...] formacji psł. (7/50);

---

⁵ Można wysnuć takie spekulatywne przypuszczenie, skoro SP w obrębie liter D (od hasła *drugati) – G opatrywał gwiazdkami ponad 100 haseł ESSM, których SP jednoznacznie nie zalicza do wyrazów prasłowiańskich lub, rzadko, uważa ich prasłowiańskość za niepewną.

⁶ Niektóre z nich są powtarzane w tej samej formie w wielu artykułach hasłowych z gwiazdkami.

Brak należytych podstaw do uznania wyrazów za prasłowiańskie (7/89);

Brak podstaw do rekonstrukcji psł. (7/103);

Nie widać uzasadnienia dla rekonstrukcji psł. (7/192);

Nie prasłowiańskie (wbrew ESSM VII 22). Wszędzie niezależne derywaty, słabo poświadczone materiałowo i niejednorodnie semantycznie (8/83);

Nie ma podstaw do psł. rekonstrukcji wyrazu (8/215).

Spośród 109 artykułów hasłowych z krytycznymi uwagami o etymologiach ESSM 6 razy SP (F. Sławski i jednokrotnie F. Sławski / W. Sędzik) nie formułuje ocen w pełni negatywnych⁷. Chodzi o następujące hasła:

***ѡрмати** 5/235 – zob. **ѡрмати** 5/34–36: „Psł. *ѡрмати* (mniej prawdopodobne *ѡрмати* [...] ESSM V 223–4)”;

***гліпати** 7/108–109: „Prasłowiańskość niepewna [...]”;

***гобь** 7/206–207: „Mało prawdopodobne”;

grabitva** 8/180: „grabitva**. Rekonstruowane przez ESSM VII 97 na podstawie tylko ros. dial. płn. *грабѣтва* ‘grabienie i suszenie siana’. Archaizm rosyjski zachowany na północy. Prasłowiańskość mało prawdopodobna, choć budowa archaiczna”;

гранивь** 8/190: „гранивь**. Rekonstruowane przez ESSM VII 107–8 na podstawie: bułg. **гранив* ‘pomarańczowy’, ‘brunatny’ jako adi. z suf. *-ивъ* od *grana*, *гранъ*, *грань*. Prasłowiańskość mało prawdopodobna. Wyraz wymaga objaśnienia na gruncie bułg.”;

***грань** 8/191: „Prasłowiańskość wątpliwa”.

Aż 103 artykuły hasłowe SP dotyczą tych haseł prasłowiańskich ESSM, które SP ocenia w pełni negatywnie. Można tutaj wyróżnić trzy grupy:

1. rekonstrukcje prasłowiańskie wyrazów oparte w ESSM wyłącznie na leksemach jednego języka słowiańskiego;
2. rekonstrukcje prasłowiańskie ESSM, które SP uważa głównie za nieprasłowiańskie innowacje, paralelny rozwój lub niezależne derywaty w dwóch lub w kilku językach słowiańskich;
3. pozostałe rekonstrukcje prasłowiańskie ESSM, krytykowane także za inne błędy metodologiczne.

---

⁷ W innych wypadkach (przy rekonstrukcjach opartych na leksemach z jednego języka) autorzy SP (głównie F. Sławski) oceniali ESSM jednoznacznie negatywnie.

Grupę pierwszą reprezentują przynajmniej 23 artykuły hasłowe. Podstawę rekonstrukcji haseł prasłowiańskich stanowią następujące języki (głównie ich dialekty): rosyjski (4), bułgarski (4), czeski (3), serbsko-chorwacki (3), polski (3)⁸, staroruski i cerkiewnosłowiański ruskiej redakcji (rus.-cs.) (3), rosyjski/staroruski (1), białoruski (1), połabski (1). Oto wykaz 23 haseł:

***drъska** 5/17–18, ***ѣрѣбъje** 6/138, ***ѣzati** 6/161, ***gasti** 7/59, ***glebezďъ** 7/92, ***glody** 7/123, ***gloma** 7/126, ***glomozа** 7/127, ***golgolěti** 8/38, ***grebъtěti** : ***grebъtiti** 8/194, ***grezďbъjъ** 8/197, ***grěnъkъ** 1. 8/209, ***gromъ(jъ)** 8/229, ***grozdъ** 8/234, ***grukъ** 8/253, ***grupa** 8/254, ***grъzďavъ** 8/260, ***gubitva** 8/298, ***guviti (se)** 8/312, ***gvara** : ***gvarъ** 8/312, ***gvarati** 8/312–313, ***gъ(b)tati** 8/320, ***gyzďъkъ** 8/340.

Oto wybrane hasła z SP:

***ѣрѣбъje** (> *jěřebъje* > *jarębъje*) ‘krzewy jarzębiny, *Sorbus aucuparia*’, rekonstruowane przez ESSM I 76 jako *arębъje*. Brak dostatecznych podstaw do rekonstrukcji. Wyraz wyjątkowo poświadczony w czes. (w źródłach literackich), gdzie ten typ coll. jest częsty (zob. np. Trávníček, Mluvnice spis. češtiny I, 1951, 314, por. też Tvoření slov v češtině 2, 1967, 485), co wskazuje na formację nowszą, powstałą na gruncie tego języka.

T. Sz.

***gasti**. Poświadczone 1 raz w pol. XVI w. *gaść* ‘gasnąć’ (Poki Słońce w światł świeci á Miesiąc *gáść* będzie, SP XVI IBL) wobec 51 form *gasnąć* ‘extingui’.

Pomimo archaicznie wyglądającej formy na -ść trudno uznać ją za pierwotną. Zarówno wyjątkowe poświadczenie (tylko w tekście rymowanym), brak odpowiednika w jakimkolwiek języku słow., jak i sama formacja wskazują na niewątpliwą wtórność wyrazu.

F. S.

***glebezďъ**. Rekonstruowane przez ESSM VI 118 na podstawie strus. NO *Глебезд* (1585, Psków) i derywatów *Глебездов* nazwisko (1495, Turikov), *Глебездово* NM. Brak podstaw do rekonstrukcji psł. Wymaga wyjaśnienia na gruncie ros.

F. S.

***gloma**. Rekonstrukcja ESSM VI 137. Na podstawie sch. wyjątkowego dial. *glōma* f. ‘coś niezgrabnego, zbyt wielkiego, grubego’ (RSAN). Nie widać podstaw. Sekundarny ekspresywny nowszy derywat wsteczny od sch. *glōmāzan* zob. *glomozъnъ*.

F. S.

***golgolěti**. Rekonstruowane przez ESSM VI 204 na podstawie brus. dial. *gala-galěць* ‘krzyczeć, wrzeszczeć’. Nie ma podstaw do rekonstrukcji psł. zob. *golgoliti*.

W. S.

⁸ W tym 2 razy również wyrazy kaszubskie (tj. słowińskie i kaszubskie).

***grěpnъkъ 1.** Rekonstruowane przez ESSM VII 118 (obok *grěpnъka*) na podstawie ros. *гренок -нка* ‘przy pieczona kromka chleba’. Innowacja rosyjska nie poświadczona poza tym językiem.

F. S.

***grukъ.** Rekonstruowane przez ESSM VII 155 tylko na podstawie połab. *grauk/groik* m. ‘Pirus’. Brak podstaw do rekonstrukcji psł. Innowacja połabska. Próba objaśnienia u Polańskiego SE 179.

F. S.

***guviti (se).** Rekonstruowane przez ESSM VII 180 tylko na podstawie: sch. dial. (z Liki) *gŭviti* ‘zachłannie coś zgarniać, np. dobra materialne, bogactwo’, *gŭviti se, guvi mi se* ‘niedobrze mi, nudzi mnie’ (Vuk, RJAZ, RSAN).

Brak podstaw do rekonstrukcji psł. Dial wyraz sch. wymaga wyjaśnienia na gruncie rodzimym (por. próbę Skoka ER I 597). Dopatrywanie się tu starego causativum bezpodstawne (przeczy temu przede wszystkim morfologia!).

F. S.

Do grupy drugiej zaliczyłem 29 haseł z gwiazdkami. O odrzuceniu – przyjętej przez ESSM – przynależności wyrazów do dziedzictwa prasłowiańskiego decyduje wiele czynników, m.in. historia wyrazu i różnice znaczeniowe w językach słowiańskich, budowa morfologiczna, semantyka, geografia i chronologia wyrazu, niepewność wzajemnego stosunku wyrazów w ramach jednej podgrupy języków słowiańskich (np. języków wschodniosłowiańskich), brak poświadczeń historycznych i dialektologicznych, nieprasłowiańska innowacja lub paralelna sekundarna derywacja, produktywność formacji, przekształcenie formacji nieproduktywnych przez produktywną, późny derywat. W poszczególnych artykułach hasłowych przy ocenach interpretacji ESSM pojawiają się różne kombinacje powyższych czynników – składników rozumowania lingwistycznego rozstrzygającego o nieprasłowiańskości wyrazu, np. historia wyrazu i rozbieżność znaczeń; budowa, znaczenie i geografia wyrazu; „Brak poświadczeń dialektycznych, chronologia i historia wyrazów, produktywność formantu wskazują na niezależną, paralelną innowację poszczególnych języków słowiańskich” (8/127). Czasem autorzy SP uzupełniają dane językowe ESSM (np. „Materiał można uzupełnić: [...]” – zob. ***gycati** 8/334).

Oto wykaz haseł ESSM zaliczonych do tej grupy (29):

***дърма** 5/235 – zob. **дрьмати** 5/34–36, **ѣдливъ** 6/129, ***glǫbъkъ** 7/138, ***gnojica** 7/192, ***gojidlo** 8/24–25, ***gojišče** 8/25, ***gologumьno** 8/44, ***golomъza** 8/46, ***golušъ**: ***goluša** 8/58, ***golvolobъ**, ***golvolob’a** 8/66, ***golvъkъ** 8/68, ***gorьčina** 8/127, ***gorьčiti** 8/127, ***grabica** 8/179, ***grašiti** 8/192–193, ***grędnǫti**, ***grьmnǫti** 2.,

***gręŋoti** 8/202, ***gręza** 8/204, ***gręzati** 8/204, ***gręziti** 8/204–205, ***grošiti** 8/230, ***grušati (se)** 8/257, ***gruta** 8/258, ***gr̥gul'a** 8/286, ***gukъ** 8/301, ***gumati** 8/306, ***guryľ** 8/310, ***gutati** 8/311, ***gybiti** 8/333, ***gycati** 8/334.

Różne ujęcia interpretacyjne SP zilustruję wybranymi przykładami:

***gologumъno**. Rekonstruowane przez ESSM VI 211 na podstawie: pol. rzadkie *gologumno* ‘przestrzeń między gumnami’ (SW), stczes. *holohumno* ‘granarium’ (Gebauer Sl.). Zasięg geograficzny, historia wyrazu i semantyka wskazują na innowację poszczególnych języków słowiańskich.

F. S.

***golvobolъ**, ***golvobol'a**. Rekonstruowane przez ESSM VII 11 złożenie od *golva* i *bol'b* na podstawie czes., sła. dial., sło., sch., bułg. i maced. z powodu niejedności formacji i rozbieżności znaczeń ‘ból głowy’ i ‘roślina, np. cykuta’ wskazują na późniejszą, paralelną derywację w poszczególnych językach słów.

W. S.

***gorъčina**. Rekonstruowane przez ESSM VII 53 na podstawie: przykładów z języków czes., sła., sło., sch., maced., rus.-cs. i strus. Brak poświadczeń dialektycznych, chronologia i historia wyrazów, produktywność formantu wskazują na niezależną, paralelną innowację poszczególnych języków słowiańskich.

F. S.

***gorъčiti**. Rekonstruowane przez ESSM VII 53 na podstawie przykładów z języków: pol., głuż., czes., sch., bułg., ros., ukr. i brus. Brak poświadczeń dialektycznych, chronologia i historia wyrazów, produktywność formantu wskazują na niezależną, paralelną innowację poszczególnych języków słowiańskich.

F. S.

***grabica**. Rekonstruowane przez ESSM VII 96 na podstawie wyrazów o zróżnicowanym znaczeniu, które najprawdopodobniej są niezależnymi derywatami na gruncie poszczególnych języków. Semantyka wyklucza rekonstrukcję prasłowiańską.

F. S.

***grušati (se)**. Rekonstruowane przez ESSM VII 157 na podstawie: pol. dial. *gru-szeć* ‘wyrzucać komuś, że źle coś zrobił’ (Karłowicz SGP), sło. *grúšati* ‘kruszyć, drobić, rozdrabniać’ (Pleteršnik), sch. *grúšati se* ‘zsiadać się, gęstnieć, o mleku’.

Zasięg geograficzny, historia wyrazu, rozbieżność znaczeń wskazują na paralelną innowację poszczególnych języków słowiańskich. Brak podstaw do rekonstrukcji prasłowiańskiej.

F. S.

***gruta**. Rekonstruowane przez ESSM VII 157 na podstawie: czes. dawnego *hruta* ‘pęczek lnu’; brus. dial. *zpyma* ‘nazwa ptaka *Limosa limosa* L.’.

Historia, zasięg geograficzny wyrazu, morfologia, rozbieżność semantyki wskazują na innowację czes. i brus., przemawiając przeciwko prasłowiańskości wyrazu.

F. S.

***гукъ**. Rekonstruowane przez ESSM VII 169 na podstawie: ros. dial. *зук* m. ‘wąski cypel wcinający się w morze, jezioro, rzekę’, ukr. dial. *зук* m. ‘pęd cebuli’, ‘świński ryj’, brus. *зук* m. ‘(duży) pęd, odrośl’, dial. ‘niewielka gałązka’. Nie prasłowiańskie. Rozbieżność znaczeń wskazuje na innowację poszczególnych języków wsch.słow.

F. S.

***гурьль**. Rekonstruowane przez ESSM VII 178 na podstawie: sch. dial. *gürelj* ‘zaschnięty śluz w oczach’ (RSAN, brak w RJAZ i innych źródłach), bułg. *зурел* ‘ts.’ (RBE, Gerov, BDial. V 16, VI 20), maced. *зурел* = pl. *зурелки* lud. *зурелка* ‘ts.’ (RMJ, RMNP).

Wyraz bułg.-maced. Sch. tylko z dialektu timockiego (por. J. Dinić, Rečnik timočkog govora, 1988). Zarówno semantyka, jak i historia wyrazu (brak danych historycznych) wskazują na innowację bułg.-maced. Wyraz powinien być objaśniony na gruncie tych języków. Dotychczasowe etymologie nie przekonują.

F. S.

Pozostałe przykłady – tworzące trzecią grupę – to 51 haseł z gwiazdkami. Podaję pełny materiał hasłowy:

***дръгъва** 5/14 – zob. **дрѣгы** 4/222, ***dryzгати** 5/33, ***дугъ** 5/81 – zob. **догъ** 4/195, ***дърмолити** 5/235 – zob. **дръмолити** 5/36, ***ѣdadlo** 6/116, ***ѣстька** : ***ѣстькъ** 6/157, ***гајати 1.** 7/25, ***гамула** : ***гамула** 7/43–44, ***ган’ати**, ***ган’ати се** 7/49–50, ***гарула** 7/52–53, ***гасати 2.** 7/56, ***глад’а** : ***гладъ** 7/89, ***гlimати** 7/103, ***глоботъ** 7/120, ***глобѣль** 7/131, ***глічити** 7/167, ***гліgotati** 7/168, ***гліма** : ***глімъ** 7/169, ***гmuriti** 7/170, ***gojišče** 8/25, ***гоlnъ** 8/43, ***golot’a** 8/47–48, ***golъникъ** 8/68, ***golyni** 8/74, ***gonica** 8/83, ***goralъ** 8/97, ***gordica** 8/101, ***grabēja** 8/179, ***grabica** 8/179, ***grebadlo** : ***grēbadlo** 8/193, ***greběja** 8/193, ***grędъ** 8/202, ***gričъ 2.** 8/215, ***grōdnъ** 8/241–242, ***grъbътъ** 8/263, ***grčelъ** 8/274, ***grtanъ** 8/295, ***guja** 8/299–300, ***gul’ajъ** 8/304–305, ***gurati** 8/309, ***guriti (se)** 8/310, ***гурьба** 8/310, ***гъбитъ** 8/320, ***гъмота** : ***гъмъта** 8/323, ***гъмотьнъ** 8/323, ***гъslo** 8/330, ***gyliti** 8/337, ***gyrati** 8/338–339, ***gyriti** 8/339, ***гургъ** : ***гургъ** 8/339, ***гурьнъ** 8/339.

Kwestionowanie przez SP haseł prasłowiańskich oraz analiz porównawczo-etymologicznych ESSM częściowo sprowadza się do podobnych zarzutów jak w poprzedniej grupie (dotyczących innowacji na gruncie poszczególnych języków słowiańskich). Dodatkowe uwagi krytyczne to m.in. podawanie niejednolitego materiału, potraktowanie niesłowiańskich zapożyczeń jako wyrazów słowiańskiego pochodzenia (zob. poniżej np. ***ѣстька** : ***ѣстькъ**, ***глоботъ**, ***гъбитъ**),

różne podstawy derywacyjne cytowanych wyrazów (np. przy hasle ***garuľa**), brak związku etymologicznego między cytowanymi wyrazami, trudności w objaśnieniach wyrazów pod względem semantycznym, historycznym i geograficznym.

Poniżej wybrane przykłady:

***ěšťьka** : **ěšťьkъ**. Rekonstruowane przez ESSM VI 55 na podstawie sch. dial. *jěška* ‘przynęta na ryby’ (co jest późną od XVIII w. pożyczką z włoskiego *esca* ‘ts.’, p. Boryś SFPS XII 135) oraz na podstawie pol. dial. sli. *jęstk* ‘jedzenie’ (co jest formacją analogiczną do *piťk* ‘napitek’, o tym produktywnym typie i o wyrazie zob. Lorentz GP II 664). Prasłowiańskość obu postaci wykluczona.

T. Sz.

***globotъ**. Wyraz rekonstruowany przez ESSM VI 134 (za Merkulową Mat. OLA 1972, 1974, s. 206–7) na podstawie: 1. połab. *glaboât* ‘blok’ (u Henniga też *glabât*, *glabôat*, *glaubôat*); 2. ros. dial. pskow. *глыбаты* pl. ‘мотная невода с мелкой ячеей, которым ловят снетков’ (SNRG), *гло́бот* ‘частая сеть, которую привязывали жениху к поясу от дурного глаза’ (ESSM l.c.: pskow.). Związek obu wyrazów nieprawdopodobny. Jak wykazał Olesch ZslPh XXXV 256 i Thesaurus I 315, połab. *glaboât* ‘blok’ jest pożyczką ze ńrdniem. *klōwe* (*klave*, *klawe*) m. i f. ‘Kloben’. Osamotniony wyraz ros. dial. pskow. winien być objaśniony na gruncie ros. Łączenie go z psł. *globa*, *globiti*, *globati* (p. Merkulova l.c. i ESSM l.c.) napotyka trudności morfologiczne i semantyczne.

F. S.

***globěľь**. Forma rekonstruowane przez ESSM VI 140 na podstawie: pol. rzadkie *głabiel* (SW), *głębiel* (SJP Pan) ‘ryba łososiowata Coregonus’ (dial. *głabiel* ‘ts.’ u Karłowicza SGP niepewne), sło. *globěľ* ‘zagłębienie, parów, wądół’ (Pleteršnik).

Nie widać podstaw: wąski zasięg, brak pewnych poświadczeń dial., zupełny brak w starszych źródłach.

F. S.

***golyni**. Rekonstruowane przez ESSM VII 16 na podstawie: czes. *Holyně* NM (Profous MJČ), ros. dial. *голынь* f. ‘gołość’, ‘piaszczysta łacha, obnażona przy odpływie wody’ (Dal), ‘puste miejsce’, ‘wypalony przez pożar las’, ‘gołoledź’ (SRNG), *Голынь*, *Голыни* NM (RGN); tu też być może dwuznaczne sch. przestarz. *goliňa* ‘nagość’ (XVII w.), *Goliňa* NM w Chorwacji (RJAZ). Brak podstaw do rekonstrukcji prasłowiańskiej.

F. S.

***goral’ь**. Rekonstruowane przez ESSM VII 31 na podstawie: pol. *góral* ‘mieszkaniec gór’ (SJP PAN, Karłowicz SGP), czes. *horal* ‘ts.’ (Přír. slov., Kott I 462), sła. *horal* ‘ts.’ (SSJ), też brus. NO *Гаралëў* (Biryla BA). Późny derywat z suf. *-al’ь* (< *-al’ь*, zob. I 108) o ograniczonym zasięgu. Nieprasłowiańskie.

F. S.

***gr̥tanь**. Rekonstruowane przez ESSM VII 213–4 na podstawie czes., sła., słe., sch., scs., bułg. i strus. Jest to najprawdopodobniej wtórna forma po przejściu do produktywnego typu deklinacyjnego w związku z sekundarnym stwardnieniem pierwotnie miękkiej spółgłoski wygłosowej, zob. o tym *gr̥tanь*.

W. S.

***gьbitь**. Rekonstruowane przez ESSM VII 188 na podstawie: czes. *hbítý* ‘zwinny, zgrabny, zręczny’ i stpol. *gbit* ‘powiat’. Brak podstaw do rekonstrukcji psł. Stpol. *gbit* jest pewną pożyczką z niem. *Gebiet*, zob. Brückner SE 137.

F. S.

***gьslo**. Rekonstruowane przez ESSM VII 215 na podstawie: czes. już od XIV w. (Gebauer Sl.) *heslo* ‘hasło, umówione słowo jako znak; dewiza’, ‘wieść; wezwanie’, ‘tytuł, nagłówek’, ‘nazwa rodowa’, stczes. też ‘przysłowie, porzekadło’, dial. moraw. ‘krzyk’ (Machek ES 165), sła. od XVII w. *heslo* ‘ts.’ (KSSJ, HSSJ, dial.: SSN). – Tutaj jeszcze należy (z czes.): głuż. *heslo* = *hasło*; słe. nowe *gěslo* ‘hasło’ (Pleteršnik, SSKJ), sch. nowe *gěslo* : *gěslo* ‘hasło’ (RSAN, RJAZ; Bezjal ES I 142: „Dvomljiivo sodi Skok ER I 561, da je sbh. *gěslo* domače iz hrvaške vojne krajine”).

Morfologia, geografia, historia i semantyka wyrazu przemawiają przeciw pochodzeniu psł. Późniejszy, wędrowny termin wojenny o niepewnej etymologii (według Kořínka LF LVIII 149 nn., ZSlPh XV 417 z *gьod-slo), zob. też Sławski SE I 410 s.v. *hasło*. Por. *godlo*.

F. S.

3. Wnioski

Trudno o jednoznaczną ocenę wartości naukowej rozważań w artykułach hasłowych z gwiazdkami, które zresztą prawie wyłącznie dotyczą krytyki słownika moskiewskiego. Niewątpliwie Oleg N. Trubaczow i jego współpracownicy popełniali błędy, które były wynikiem pośpiechu w pracy naukowej. Z tego powodu nie dotarli do odpowiedniej literatury i m.in. zaliczyli późne zapożyczenia w językach słowiańskich do prasłowiańskiego dziedzictwa leksykalnego. Zaskakują rekonstrukcje oparte tylko na przykładach z jednego języka słowiańskiego, zwłaszcza że można by wątpić, czy reprezentują one najstarszą warstwę słownictwa.

Jednak trudno zaryzykować stwierdzenie, że żadna ze skrytykowanych etymologii ESSM nie zawiera nawet ziarna prawdy. F. Sławski zwraca szczególną uwagę m.in. na różnice znaczeniowe między wymienionymi przez ESSM wyrazami z różnych języków słowiańskich, które mają wykluczać możliwość

rekonstrukcji odpowiednich wyrazów prasłowiańskich. Wydaje się, że takie stanowisko nie zawsze jest w pełni przekonujące, ponieważ znaczenia niektórych wyrazów prasłowiańskich – wywodzących się ze wspólnych źródeł – mogły w dwóch lub kilku językach (w ciągu następnych stuleci) ulec znacznym zmianom. Obecność jakiegoś wyrazu (zwłaszcza o archaicznej strukturze) tylko w jednym języku słowiańskim nie musi dowodzić, że wyraz ten nie był znany ponad tysiąc lat wcześniej na ograniczonym terytorium prasłowiańszczyzny, z którego pochodzą także inne języki słowiańskie. Takie sytuacje są możliwe. Nie powinno się ich wykluczać, skoro SP wyróżnia dialektyzmy prasłowiańskie, np. zachodniosłowiańskie, wschodniosłowiańskie, północnosłowiańskie i południowosłowiańskie. Prawdopodobnie w przyszłości zbiory słowiańskiego słownictwa gwarowego, dodatkowe słownictwo zaświadczone w dawnym piśmiennictwie oraz słownictwo apelatywne zawarte w słowiańskim materiale onomastycznym pozwolą dostrzec dialektyzmy prasłowiańskie, które zachowały się tylko na kilku odizolowanych od siebie geograficznie obszarach językowych.

Autorom ESSM można niewątpliwie zarzucić to, że zbyt rzadko opatrywali swoje dociekania etymologiczne znakami zapytania. Wówczas można byłoby potraktować je jako hipotezy wymagające weryfikacji. Niemal 80% haseł z gwiazdkami to artykuły hasłowe zredagowane przez F. Sławskiego. Nie wiadomo, czy z podobną stanowczością analizy etymologiczne ESSM krytykowałiby inni członkowie zespołu SP.

Sądzę, że kontynuowanie SP w dotychczasowej postaci nie jest sensowne. Widziałbym raczej potrzebę wnikliwego studiowania przez zespół badawczy dotychczas wydanych tomów ESSM. Należałoby się skupić na krytycznej analizie haseł błędnych i wątpliwych tego słownika, jak również na opracowaniu haseł, których brak w ESSM. W ten sposób można by przyczynić się w ciągu kilkudziesięciu lat do pogłębienia znajomości zasobu leksykalnego prasłowiańszczyzny.

Bibliografia

- Bednarczuk, L. (Red.). (1988). *Języki indoeuropejskie* (T. 2). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Berneker, E. (1908–1913). *Slavisches etymologisches Wörterbuch (A–morō)*. Winter.
- Bezljaj, F. (1976). *Etimološki slovar slovenskega jezika* (T. 1). Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

- Gołąb, Z. (1961). Trzy warstwy chronologiczne w słownictwie prasłowiańskim. *Sprawozdania z prac naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN*, 1961(5), 83–86.
- Gołąb, Z., & Polański, K. (1960). Z badań nad słownictwem prasłowiańskim. *Slavia*, 29, 525–540.
- Lehr-Spławiński, T. (Red.). (1938–1939). *Trzaski, Everta i Michalskiego słownik języka polskiego* (T. 1–2, A–Normalny). Nakładem Księgarni Wydawniczej Trzaski, Everta i Michalskiego.
- Lehr-Spławiński, T., & Sławski, F. (1958). Z pracowni Słownika prasłowiańskiego. *Rocznik Sławistyczny*, 20, 3–15.
- Lewaszkiwicz, T. (2020). *Słownik języka polskiego (1938–1939)* pod redakcją Tadeusza Lehra-Spławińskiego jako słownik porównawczo-etymologiczny języków słowiańskich. W M. Bańko, W. Decyk-Zięba, & E. Rudnicka (Red.), *Leksykografia w różnych kontekstach* (T. 2, ss. 133–146). Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Machek, V. (1968). *Etymologický slovník jazyka českého* (2. wyd. uzup.). Academia.
- Pfuł, K. B. (1866). *Lužiski serbski słownik*. Maćica Serbska.
- Polański, K. (1962). Słowotwórstwo w *Słowniku prasłowiańskim*. *Sprawozdania z prac naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN*, 1962(5), 78–83.
- Rusek, J., Boryś, W., & Bednarczuk, L. (Red.). (2002). *Dzieje Słowian w świetle leksyki: Pamięci Profesora Franciszka Sławskiego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Sławski, F. (1952–1982). *Słownik etymologiczny języka polskiego* (T. 1–5). Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego.
- Sławski, F. (1962). Stan prac nad *Słownikiem prasłowiańskim*. *Sprawozdania z prac naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN*, 1962(5), 70–78.
- Sławski, F. (1973a). O *Słowniku prasłowiańskim*. *Język Polski*, 53, 181–188.
- Sławski, F. (1973b). Nad pierwszym tomem *Słownika prasłowiańskiego*. *Rocznik Sławistyczny*, 34, 3–16.
- Sławski, F. (Red.). (1974–2001). *Słownik prasłowiański* (T. 1–8). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Trubachev, O. N. (Red.). (1974–2018). *Ėtimologičeskii slovar' slavianskikh iazykov: Praslavianskii leksičeskii fond* (Cz. 1–41). „Nauka”.

Asterisked Entries in the Proto-Slavic Dictionary (*Słownik prasłowiański, 1974–2001*), edited by Franciszek Sławski

Summary

Volumes 5–8 of the Proto-Slavic Dictionary (*Słownik prasłowiański, 1974–2001*), edited by Franciszek Sławski, include 116 asterisked entries; 109 of them concern the Etymological Dictionary of Slavic Languages (*Ėtimologičeskiĭ slovar' slavianskikh iazykov, 1974–2018*), edited by O. N. Trubachev, and the remaining 7 – other authors and Slavic dictionary sources. The entries in question almost exclusively contain strongly critical assessment of reconstruction and etymologisation of particular items of Slavic lexis proposed in those publications. Although the asterisked entries (authored mainly by Sławski) are certainly of high scholarly standard, some of the proposals they criticise should be considered viable. Possibly, those hypotheses can be positively verified in the future, when we have a more extensive knowledge on historical and modern Slavic dialectal lexis and appellative vocabulary preserved in onomastic material.

Hasła z gwiazdkami w *Słowniku prasłowiańskim* (1974–2001) pod redakcją Franciszka Sławskiego

Streszczenie

W tomach 5–8 *Słownika prasłowiańskiego* (1974–2001) pod redakcją Franciszka Sławskiego znajduje się 116 artykułów hasłowych z gwiazdkami – 109 dotyczy *Ėtymologicznego słownika języków słowiańskich* (1974–2018) pod redakcją O. N. Trubaczowa, 7 zaś innych autorów i kompendiów slawistycznych. Hasła z gwiazdkami zawierają prawie wyłącznie jednoznacznie krytyczne oceny

rekonstrukcji prasłowiańskich i innych przejawów etymologizowania leksyki słowiańskiej. Hasła z gwiazdkami (zredagowane głównie przez F. Sławskiego) zasługują na wysoką ocenę. Część skrytykowanych etymologii należy jednak potraktować jako wartościowe hipotezy. Być może w przyszłości zostaną one pozytywnie zweryfikowane, gdy lepiej poznamy dawną oraz istniejącą współcześnie słowiańską leksykę gwarową i słownictwo pospolite zawarte w słowiańskich materiałach onomastycznych.

Keywords: Proto-Slavic language; etymology; Slavic etymological dictionaries; Franciszek Sławski; Oleg N. Trubachev

Słowa kluczowe: język prasłowiański; etymologia; słowiańskie słowniki etymologiczne; Franciszek Sławski; Oleg N. Trubaczow

---

Tadeusz Lewaszkiewicz, Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0676-9841>

Correspondence: lewtad@interia.pl

The preparation of this article was self-financed by the author.

Competing interests: The author has declared that he has no competing interests.